

Kašićeve pravopisne upute¹

VLADIMIR
HORVAT*

UDK: 811.163.42-05

Kašić, B.

Pregledni članak

Primljeno:

18. prosinca 2015.

Prihvaćeno:

30. svibnja 2016.

Sažetak: *Kašić je svoj konverzacijski priručnik donio sa sobom u novicijat, u Rim. Kad je General od Vrančića dobio petojezični rječnik, predao ga je Kašiću da na temelju njega je napiše hrvatsko-talijanski rječnik. Osnovana je i akademija hrvatskoga jezika, a Kašić je imenovan prvim nastavnikom. Kašić je poslije u svojim djelima dodavao pravopisne upute kako čitati i pisati. U radu su prikazane te upute u različitim izdanjima.*

Cljučne riječi: *Faust Vrančić, Bartol Kašić, pravopis, slovo-pis, upute.*

1. Uvod

Godine 1779. za potrebe školstva u Banskoj Hrvatskoj objavljena su dva pravopisa: slavonski za Kraljevinu Slavoniju i kajkavski za Kraljevinu Hrvatsku. Oba su tiskana u Ofenu (što je njemačko ime za Budim) i oba su tiskana dvojezično, hrvatski i njemački. Budući da su oba bila službeno propisana, ime autora nije navedeno na naslovnicama. Naknadnim istraživanjima ustanovljeno je da je autor slavonskog pravopisa đakovački biskup Antun Mandić, o čemu opširno govori Ana Pintarić u pogovoru pretiska (Pintarić 1998: 67-71).

Bartol Kašić (1575.-1650.) proživio je zanimljiv put u razvoju poznavanja hrvatskoga jezika i otkrivanju njegovih zakonitosti. Rođen je u čakavskom Pagu, gdje je polazio gradsku latinsku školu. Kad ga je poslije srednje škole u Zadru njegov ujak, paški nadžupnik Luka Bogdaničić 1590. godine poveo u Loretto u Ilirski kolegij², tamo je Kašić

¹ Rad se temelji na izlaganju pod naslovom *Od Kašićeva »Nauka za dobro pisati slovinski« do Mandićeva »Uputjenja k' slavonskomu pravopisanju«*, koje je Vladimir Horvat održao na Znanstvenom kolokviju prigodom 200. obljetnice smrti biskupa Antuna Mandića. Kolokvij je održan 11. studenoga 2015. godine na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

² Ilirski kolegij osnovao je 1580. godien papa Grgur XIII. u Loretu, kao odgojnu ustanovu za svećeničke kandidate iz susjednih zemalja, ze-

* Prof. dr. sc.
Vladimir Horvat,
Filozofski fakultet Družbe
Isusove, Jordanovac 110,
Zagreb, Hrvatska,
vhorvat9@gmail.com

među đacima i hodočasnicima otkrio raznolikost hrvatskih govora, jer su ti studenti i hodočasnici bili iz različitih hrvatskih krajeva. Kad je nakon tri godine loretski kolegij zbog financijskih razloga bio zatvoren, Kašić je s jedanaest najboljih đaka poslan u rimsko sjemenište s popratnim popisom sviju poslanih studenata u kojem je pisalo da se šalju *dodici illyrici quorum primus Bartholomeus Casius*, iz kojega je jasno da je Kašić bio najbolji student. Kašić je u Rimu bio smješten u rimskom sjemeništu za dijecezantski kler, a predavanja je polazio u Rimskom kolegiju (*Collegium Romanum*)³, koji se nalazio u produžetku crkve sv. Ignacija.

Kašić je već na početku svojega studija napisao *Konverzacijski priručnik hrvatsko-latinski*, s pojedinim talijanskim rečenicama. Odlučio je postati isusovac te je 14. kolovoza 1595. godine stupio u novicijat.⁴ Tada su popisane sve njegove stvari, knjige i bilježnice, i među njima bilješke s predavanja, prijepisi pisama sv. Jeronima i *Libretto di frasi (Konverzacijski priručnik)*.⁵ Predmeti s toga popisa do danas nisu pronađeni. U Rimskom državnom arhivu u Fondo Gesuitico u Kašićevoj mapi pronašao sam list s tekстом, za koji sam dokazao da je izrezan iz *Konverzacijskoga priručnika* koji se spominje u popisu novaka. Analizirajući taj prvi list *Konverzacijskoga priručnika*, ustanovio sam da Kašić slijedi Budinićev katekizam *Summa nauka karstjanskoga* (1583.) u pisanju slova *ç, č i ž* za glasove /c/, /č/ i /ž/ (Horvat 2004: 88).

Faust Vrančić (1551.-1617.) tiskao je 1595. godine u Veneciji svoj petojezični rječnik⁶, posvetivši ga isusovcu ocu Alfonsu Carillu (1553.-1618.), koji ga je potaknuo da taj rječnik objavi. Primjerak rječnika poklonio je isusovačkomu generalu Kludiju Aquavivi, a on ga je dao novaku Bartolu Kašiću u susjednom novicijatu, s nakanom da Kašić sastavi *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Kašić se odmah dao na posao i prema stupcu *Dalmaticae* napisao je prvi hrvatski stupac i složio riječi po abecedi, a iz stupca *Italicae* dodao je talijansko značenje svakoj hrvatskoj riječi. Taj posao

malja koje su pod osmanlijskom vlašću (Jurić 1982). Kolegij je mogao primiti tridesetak studenata. Bio je pod upravom isusovaca, a uzdržavao se prihodima loretskoga marijanskog svetišta. Štićenici kolegija prisegom su se obvezivali da će se nakon studija zarediti za svećenike i vratiti u svoj kraj. Marijansko svetište u Loretu privlačilo je mnoge hrvatske hodočasnike, čemu je doprinosila i tada živa tradicija o tom da je Nazaretska kućica prije Loreta bila smještena na Trsatu.

³ Rimski kolegij osnovao je 1551. godine sv. Ignacije kao isusovačko sveučilište. Papa Grgur XIII. dao je novac da se 1584. sagradi nova zgrada za Rimski kolegij, pa je poslije njegove smrti kolegij preimenovan u Papinsko sveučilište Gregoriana.

⁴ Novicijat se tada nalazio na Kvirinalu, lijevo od crkve sv. Andrije, a s desne strane bila je generalna kurija Družbe Isusove. Preko puta pak nalazila se papina palača, koja je 1870. godine nacionalizirana i postala je sjedište predsjednika Italije.

⁵ Taj popis novaka i njihovih stvari čuva se u Arhivu Generalne kurije Družbe Isusove u Rimu.

⁶ *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati[c]ae et Ungaricae* (Venecija, 1595.).

započeo je već u novicijatu, a dovršio ga je najkasnije do 1599. godine. Te godine zbilja su se dva važna događaja. Najprije, tiskana je treća i konačna verzija isusovačkoga metodološkog priručnika *Ratio studiorum* (»Sustav obrazovanja«) u kojem se zahtijeva da se u kolegijima osnivaju akademije za dodatno učenje i produbljivanje školskih predmeta. A u prosincu, na poticaj pape Klementa VIII. (1536.-1605., papa od 1592.), general Družbe proveo je u isusovačkim kolegijima anketu s dva pitanja: Je li vrijeme da se u isusovačke kolegije uvede jedan slavenski jezik? Ako jest vrijeme, koji jezik uvesti? Svi su odgovorili pozitivno na prvo pitanje, a na drugo pitanje svi su predložili hrvatski jezik.⁷ Na temelju te ankete general Družbe osnovao je sredinom prosinca 1599. godine u Rimskom kolegiju Akademiju hrvatskoga jezika i za predavača imenovao je Bartola Kašića, koji je imao već dva jezikoslovna rada: *Konverzijski priručnik* i *Hrvatsko-talijanski rječnik*. Stoga mu je naredio da napiše još gramatiku hrvatskoga jezika. General je za to vrijeme oslobodio Kašića drugih obveza (studija filozofije i poučavanja latinskoga u nižem razredu). Kašić je jako dobro znao latinsku i grčku gramatiku, kojima je hrvatska gramatika vrlo slična, jer ima konjugacije i deklinacije. Kašić je najprije napravio nacrt hrvatske gramatike, koji mu je poslužio na predavanjima tijekom tri godine. Zatim je u raspravama sa studentima upotpunio sva gramatička poglavlja. Kašić je naposljetku pripremio čistopis i gramatika je bila spremna za tiskaru, ali je želio cjeloviti priručnik hrvatskog jezika pa ju je naslovio *Institutiones linguae illyricae* – Osnovna načela hrvatskoga jezika – te je gramatici dodao rječnik s konverzijskim priručnikom. Tiskara je za tu cjelinu dala prevelik predračun pa su Kašiću sugerirali da zasad u tisak dadne samo gramatiku, a sve drugo izostavi. Sam Kašić o svemu tom piše u svojoj latinskoj *Autobiografiji*: »Vrhovni svećenik Klement VIII., razgovarajući s ocem Klaudijem, generalnim predstojnikom Družbe, govorio je o toj Akademiji s velikim zadovoljstvom i pohvalom te je svesrdno preporučio studij ilirskoga jezika. I tako se Kašić jubilejske godine 1600. dao na pisanje *Osnovnih načela* (slobodan od drugih studija, s obvezama samo u Akademiji). Djelo je, uz znatnu muku, naraslo i više negoli je mislio, i nije se moglo tiskati bez mnogo novca. (20) Stoga je izbacio mnogo toga što nije bilo nužno. Tako je sastavio *Osnovna načela* koja je, napisana latinski, izdao godine 1604. jer je tako želio predstojnik otac Klaudije.« (Kašić 2006: 22)⁸

⁷ To se dogodilo pod utjecajem poljskoga kardinala Stanislava Hosiusa, koji je na Tridentskom koncilu, u raspravi o jeziku u liturgiji, zastupao mišljenje kako bi bilo bolje da svugdje ostane latinski. Ako se donese odluka o uvođenju narodnih govora u liturgiju, on je molio da se za Slavene ne uzme poljski jezik jer je kompliciran i za pisanje i za izgovor, nego da bi bilo najbolje uzeti hrvatski jezik, iz kojega su se razvili drugi slavenski jezici i koji je najlakši i najljepši za izgovor (Krašić 2004: 40-43).

⁸ Autobiografije su se tada pisale na latinskom i u 3. licu jednine. Sv. Ignacije Lojola diktirao je svoju autobiografiju u 3. licu jednine na španjolskom i talijanskom, ovisno o pisaru kojemu je govorio, a sebe je nazivao Hodočasnikom.

Na takav je način u Rimu 1604. godine tiskana prva hrvatska gramatika, koja je ujedno bila i prvi znanstveni prikaz hrvatskoga jezika i sveučilišni priručnik za rimske studente te je razaslana u sve isusovačke kolegije.

2. Pravopisne upute u Kašićevoj gramatici

Kašić, kao i svi koji su željeli pisati hrvatskim jezikom, uvidio je da ima problema sa zapisivanjem palatalnih suglasnika. U južnim hrvatskim krajevima prevladavao je grafijski uzus pod utjecajem talijanskoga načina pisanja, a sjeverni krajevi bili su pod njemačkim i mađarskim utjecajem.

Sastavljajući svoj *Hrvatsko-talijanski rječnik*, na temelju Vrančićeva petojezičnog rječnika, Kašić nije doslovno slijedio Vrančićevu grafiju, nego je već provodio svoja načela. Na jezičnoj razini Vrančićev ikavski refleks jata promijenio je u iekavski dodajući slovo *e* desno iznad slova *i* (*Bi^el*), što znači da se naknadno odlučio promijeniti refleks jata.

Budući da je kao isusovac imao prvenstveno za cilj pastoralno i misionarsko djelovanje, tomu je služilo i prevođenje *Biblije* i tiskanje drugih vjerskih djela. Bilo mu je bitno da se njegovi tekstovi mogu lako i nedvosmisleno pročitati. Zato je odlučio pojednostaviti grafijski sustav kojim se služio te je na početku ili na kraju svojih djela dodavao jasne upute za pisanje i čitanje. Formulirao je najprije pravopisna pravila na početku svoje gramatike *Institutionum linguae illyrice libri duo* (Rim, 1604.) u poglavlju *De litteris* na latinskom jeziku. Kašić je dao popis od 25 latiničkih slova, od kojih treba izdvojiti *Ç* (*cedille*) s dijakritičkim znakom ispod slova. Maretić je ustanovio da je takvo slovo za glas /c/ od 1595. do 1780. godine koristilo 17 pisaca (Maretić 1889: 348). To je slovo preuzeto iz grafijske tradicije romanskih jezika, od kojih ga neki i danas uporabljaju, npr. francuski = *français*.

Poglavlje *De litteris* ima tri potpoglavlja: 1. *De vocalibus, et diphthongis* – O samoglasnicima i dvoglasima; 2. *De litteris consonantibus simplicibus* – O slovima za jednostavne suglasnike; 3. *De multiplicibus consonantibus simul iunctis* – O višeslovnom zapisivanju suglasnika. Kašićevo je metodološko načelo takvo da u opisu grafije polazi od slova, a ne od glasova. Dakle, obrazlaže kako se slovo čita, a ne kako se glas zapisuje.

1. Prvo je utvrdio da u hrvatskom jeziku postoji 5 samoglasnika (a, e, i, o, u) i 7 dvoglasa (*aa, ee, ie, ii, oo, uu* i *ae*), kao i u latinskom. Prvih 6 dvoglasa koriste se za označavanje duljine, a *ae* nije pravi dvoglas, nego gramatička oznaka u deklinaciji imenica ženskoga roda (za genitiv i dativ singulara te nominativ i vokativ plurala).
2. U drugom poglavlju pojedinačno se osvrnuo na slova čiju je uporabu bilo potrebno objasniti: *c, ç, f, g, h, k, q, s, v, x, y* i *z*. Slovo *c* čita se /č/: *recce* (reće),

Bec (Beč), *clovik* (človik). Slovo *ç* čita se /c/: *Çesar* (cesar), *çvit* (cvit). Slovo *f* izgovara se /v/ ako je ispred njega suglasnik: *sfet* (svet). Slovo *g* ispred *a*, *o* i *u* čita se uvijek /g/: *garmii* (grmi), *Bog*. Slovo *g* u kombinaciji *gli* izgovara se »lj«: *zemglia* (zemlja), *zemgliu* (zemlju). Slovo *h* ima dvojaku funkciju. Označava glas /h/ i sudjeluje u zapisivanju drugih glasova. Kombinacijom slova *cch* zapisuje se glas /č/: *Slavicch* (slavić), a u kombinaciji *ghn* označava da se *g* i *n* čitaju odijeljeno: *dvighnu* (dvignu). Slovo *k* uvijek označava glas /k/: *kuchia* (kuća), *kladda* (klada). Slovom *q* označava *kv*: *qvas* (kvas), *qvocka* (kvočka). Slovo *s* uvijek označava glas /s/: *siver*, *meso*. Slovo *v* uvijek označava glas /v/: *voynik* (vojnik), *veccer* (večer). Slovo *x* uvijek označava glas /ž/: *xena* (žena). Slovo *y* uvijek označava glas /j/: *voynik* (vojnik). Slovo *z* uvijek označava glas /z/: *zemglia* (zemlja), *zima*.

3. Od višeslovnih zapisa suglasnika Kašić opisuje 7 kombinacija: *cch* označava glas /č/: *mocchi* (moći), *opcchina* (općina); *ck* označava »čk«: *qvocka* (kvočka); *chi* označava »či«: *hochiu* (hoću); *gn* označava glas /ń/: *pomgna* (pomnja), *ogagn* (oganj); *ggn* označava »gń«: *oggnillo* (ognjilo); *ghn* označava »gn«: *odaghnan* (odagnan); *sc* označava glas /š/: *sluscam* (slušam), *scto* (što).

Slovopisna rješenja koja je opisao u gramatici provodio je čitav život, kako je naglasio u *Ritualu rimskom* (1640.) u predgovoru *Blagomu i milomu štiocu*: »Namislih bo da će biti lasno pročititi ona pisma u kojih bude imati svako slovo svuda jedno vazda samo glasenje, a ne sad jedno sadli drugo. Odlučih, dakle, u Gramatici, služiti se vazda u mojih pismih jednimi posobitimi slovimi dvadeset i pet, neka se ne bi u njih nitko smetao, zapametivši jednom glasenje svakoga jedno« (Kašić 1640: [16-17]).

3. Kašićeve pravopisne upute u drugim izdanjima

Grafijska načela koja je formulirao na latinskom u Gramatici zatim je skraćeno opisao u uputama na hrvatskom te ih je objavljivao u svojim knjigama vjerskoga sadržaja, da olakša čitanje, a zatim i pisanje hrvatskoga jezika. Te Kašićeve grafijske upute ujedno su i prve pravopisne upute za pisanje hrvatskoga jezika latiničkim slovima. Usporedili smo Kašićeve pravopisne upute u četiri knjige: 1. *Način od meditacioni* (Rim, 1613.); 2. *Pjesni duhovne od pohvala Božijeh* (Rim, 1617.); 3. *Zrcalo duhovno* (Venecija, 1621.); 4. *Nauk krstjanski kratak* (Rim, 1633.).⁹

3.1. NAČIN OD MEDITACIONI (RIM, 1613.)

Prvu Kašićevu pravopisnu uputu nalazimo u njegovu prijevodu Ignacijevih *Duhovnih vježbi* pod naslovom *Način od meditacioni*, koji je tiskao kod Zanettija u Rimu. To je drugo Kašićevo tiskano djelo, devet godina nakon gramatike, i pokazuje da

⁹ Prvo izdanje iz 1617. godine nema očuvanih primjeraka.

je Kašić svoje djelovanje usmjerio prema pastoralnom radu, što dokazuje i njegov kasniji cjelokupni književni, prevodilački i izdavački opus. No Kašić nije zaboravio iskustvo u podučavanju hrvatskoga jezika i u pisanju gramatike, pa je u pojedina izdanja na kojima je radio uvrštavao upute za čitanje i pisanje. Prva takva uputa objavljena je na kraju knjige *Način od meditacioni* (str. 108.-111.) pod naslovom *Nauk za dobro pisati slovinski i lasno pročititi ovo libarce*. Ta kratka uputa sastoji se od *bukvice, babice* i osam odlomaka ili pasusa. Uputu donosim u cjelosti u transkribiranom obliku:¹⁰

»**Nauk za dobro pisati slovinski i lasno pročititi ovo libarce**
Bukvica

A, a. B, be. C, ce.¹¹ Ć, će.¹² D, de. E, e. F, fe. G, ga. H, ha. I, i. K, ka. L, la. M, ma. N, na. O, o. P, pa. Q, qva. R, ra. S, s. fa. T, ta. V, u. V, va. X, xa. Y, ya. Z, za.

- 1. Zamiri da ova slova mogu nami dosta biti ako hoćemo latinskimi slovi rieči naše slovinske upisati.**
- 2. Svako slovo ima svoj posobni malomanje glas prid svakim ali za svakim drugim slovom.**
- 3. Razdiljuju se u slova glasovita i neglasovita po sebi. Glasovita jesu ova pet: A, e, i, o, u. Ostala sva bez ovieh pet zovu se neglasovita, a čine se glasovita sdružena ovako i zovu se babica.**

Ba, be, bi, bo, bu. Ab, eb, ib, ob, ub.

Ca, ce, ci, co, cu. Ac, ec, ic, oc, uc.

Ča, će, či, čo, ču. Ač, eč, ič, oč, uč.

Da, de, di, do, du. Ad, ed, id, od, ud.

Fa, fe, fi, fo, fu. Af, ef, if, of, uf.

Ga, ge, gi, go, gu. Ag, eg, ig, og, ug.

Ha, he, hi, ho, hu. Ah, eh, ih, oh, uh.

Ka, ke, ki, ko, ku. Ak, ek, ik, ok, uk.

La, le, li, lo, lu. Al, el, il, ol, ul.

Ma, me, mi, mo, mu. Am, em, im, om, um.

Na, ne, ni, no, nu. An, en, in, on, un.

Pa, pe, pi, po, pu. Ap, ep, ip, op, up.

¹⁰ Transkribiran je samo slovni dio objasnidbenoga teksta i otisnut je debljim slovima. Potvrde su prenijete u izvornom slovopisu.

¹¹ Čita se »če«.

¹² Čita se »ce«.

Qva, qve, qvi, qvo, qvu.

Ra, re, ri, ro, ru. Ar, er, ir, or, ur.

Sa, fe, fi, fo, fu. Af, ef, if, of, uf.

Ta, te, ti, to, tu. At, et, it, ot, ut.

Va, ve, vi, vo, vu. Av, ev, iv, ov, uv.

Xa, xe, xi, xo, xu. Ax, ex, ix, ox, ux.

Ya, ye, yi, yo, yu. Ay, ey, iy, oy, uy.

Za, ze, zi, zo, zu. Az, ez, iz, oz, uz.

4. **Imamo zamiriti slova ova deset, c, ç, g, h, k, s, v, x, y, z, da imaju vazda prid svakim ali za svakim slovom glasovitim, ali neglasovitim jedan jedini glas, kako i sva ostala, izvan običaji latinske, ne imajući Latini toliko razlike glasove ni toliko razlicieh slova, koliko imamo od potrebe mi. Zato ćemo mi ova tri slova, c, ç, k, sa svacim glasovitim i neglasovitim slovom, jedinim glasom izgovarati u ovieh, ali ovacieh besiedah, to jest, cefto, cifto, cara, coviek, cuddo; çerni, çielo, çarçva, dieviço, dieviça; kada, kerni, kipij, kotao, kupus, jere drugako imamo upisati: Pettar Ivanna kara, nego Ivanna cara. I ne ima se prilagati meu c, ter meu a, o, u slovo i; kako čine Italiani, budući da mi toga ne imamo od potrebe, kako oni.**
5. **Ovo slovo g, koje našinci zovu glagolje, kada se samo nahodi s' glasovitim slovom, ima jedini glas; a ne ima se prilagati za ludo ovo slovo h meu njimi u niednoj rieči, ovako: Bogga, Boggu, drugge, druggi, duggo, dugge, jere mi potrebu od toga ne imamo, kako Italiani; premda se, i to može učiniti, za pogoditi oneziem, koi su se tako na italiansku naučili pisati i čtiti, neka se ne smetaju čteći. Slovo jošter ovo g, prie ali posli ovieh li, imamo izgovoriti kako u ovoj rieči: digli, dagli, bogli. Da ako budu ova gh, tada ćemo izgovoriti kako ove rieči: dighlifu, pomoghlifu, tako i u ovieh: dighnuti, teghnuti; ako ne bude h, izgovorimo kako u ovieh: magna, magne, magni, magnoy, magnu, ggnilla, ggnivan, ggnizdo, ggnati. Ako budu ova dva gl, a za njimi ia, ie, io, iu, onda recimo kako u ovieh riečieh: boglia, boglie, boglioy, bogliu, a ako za gl budu sama slova a, e, o, u, tada recimo kako u ovieh: magla, glava, gleday, globij, maglu.**
6. **Gdigod budu ova slova s, f, x, z, recimo kako u ovieh riečih: sada, ferditoft, filla, fobba, sudaç; xaloft, xedan, xivot, koxom, xuto; zada, zemglia, zijd, zora, zuub, ne prominjujući nigda glas: danas, ures, cift, noos, ubrus; maxe, lupex, nox, muuxu.**
7. **Ako ćemo poznati kako se izgovaraju ova slova u jedno stavljena: cchi, chia, chie, chio, chiu, ali: acch, ecch, icch, occh, ucch, ali ova druga: fca, fce, fci, fco, fcu, il: afc, efc, ifc, ofc, ufc, zamirimo ove beside: iftucchi, vochia, vochie,**

nochiom, hochiu, chiacchkov, letecch', kokoticch, nocch, mogucch, **ali ove:** fcaran, fcefti, bivfci, dofco, fcupao, **ali:** nafcla, hochiefc, godifcniča, yofc, dufce, a **meu ove fc ter** a, o, u **ne ima se prilagati slovo i, kako se ne prilaga meu fc ter** e **nigda:** nafce, ofsudifce, fcetayucchi.

- 8. Kada je od potribe upisati slovo neglasovito v ali y, nemojmo upisati ova glasovita u ali i, neka se ne smetamo čteći, kako u ovieh riečieh: vazda, vedro, viddim, voddim, vuka, ya, yedini, korifniyi, Yuro. Istina jest da se kadgod ovo slovo y s ovim i oštrije izgovara nego u rečenieh, kako u ovieh riečieh: Yivo, prijyie, poyie.**«

Kašić je pravopisnu uputu započeo *bukvicom* i *babicom*. *Bukvica* je abeceda, tj. popis slova sa zapisom čitanja. Prema Akademijinu rječniku prvi put potvrđena je kod Marina Držića (AR, s. v. I. *bukvica*)¹³, točnije u Rešetarovu rukopisu, u kojemu su prijepisi različita vremena postanja, i starijega i mlađega od vremena Kašićeva djelovanja. Smatramo stoga mogućim da je Kašićeva potvrda ipak ranija, uzevši u obzir i to da je prepisivač mogao prilagođavati tekst novijemu jezičnomu stanju.

Babica je popis sveza suglasnika (*slova neglasovita*) sa samoglasnicima (*slova glasovita*) tako da samoglasnik dolazi ispred i iza suglasnika. Takav popis slogova Kašić nije uvrstio u Gramatiku, nego ga prvi put nalazimo u *Nauku za dobro pisati slovinski* iz 1613. godine. Iako su jedine potvrde te riječi, prema dosad dostupnim izvorima, upravo iz Kašićevih pravopisnih uputa, to kao metoda poduke nije Kašićeva inovacija. Isto načelo nalazimo već u *Prvoj hrvatskoglagoljskoj početnici 1527.*, u kojoj nakon glagoljičke azbuke (redom navedenih slova) slijedi popis slogova (*ba, be, bi, bo, bu, bē, bv...*) nazvan *srok*. Kašić je, dakle, slijedio tada već dobro uhodanu tradiciju učenja čitanja¹⁴, no riječ *babica* u tom značenju nalazimo jedino kod njega. Izdanja isusovačkih početnica iz 18. stoljeća, primjerice *Abecevice* Juraja Muliha (1746.) i *Libellus alphabeticus* (1756.), koriste istu metodu poduke počevši od abecede koju slijedi popis slogova, no popis slogova nema poseban naziv, što znači da Kašićev naziv nije zaživio.

3.2. PIESNI DUHOVNE OD POHVALA BOŽIJEH (RIM, 1617.)

U knjizi *Piesni duhovne od pohvala Božijeh* Kašić je objavio svoj slobodni prepjev prvih pedeset *Psalama Davidovih*. Na početku knjige donio je ponešto redigiran isti tekst s pravopisnim uputama (nepag. str. 13.-16.). Razlike u odnosu na prvotni

¹³ »NADIHNA: E, nauči me i bukvicu, tako ti vjere! PEDANT: Ex animale faciam te, učini(t) te ću čovjekom.« (Držić 1930: 160).

¹⁴ Od te tradicije do danas nam je ostala riječ *bubati*, za učenje dugotrajnim i ustrajnim ponavljanjem (Bratulić 2007: 19).

tekst manja su stilsko-jezična dotjerivanja te nova pojašnjenja i promjene u primjerima, koja ćemo pobrojiti po odlomcima:

1. Ispušten je veznik *da*.
2. Riječ *posobni* zamijenjena je riječju *osobiti*.
3. Riječ *sdružena* promijenjena je u *sadržena*. Iza se dodano je *sva slova*, a izostavljeno je *po sebi* na kraju prve rečenice.
4. U prvoj rečenici izostavljeno je *prid svakim, ali za svakim slovom glasovitim, ali neglasovitim*. Primjer »dieviča« izmijenjen je u »dievičču«. Primjer »Ivanna cara« izmijenjen je u »Ivan cara carami«. Na kraju odlomka dodana je rečenica: »Jere bismo se smetali u mnozieh riečih, kako da rečeš: Vciofam kgnigu, Cioviek, Ciopa, Ciapglia, Ciaft, Cias, mucchio, Ciuvay glavu, upišimo dakle: Covieh, Capglia, Caft, Cas, cuvay.«
5. U prvoj rečenici dio »a ne ima se prilagati za ludo ovo slovo h meu njimi u ni ednoj rieči« zamijenjen je s »i kad mu se prilaga ovo slovo h prid e ali prid i na italiansku«. Riječ *jere* zamijenjena je riječju *premda*. Dio »premda se i to može učiniti« zamijenjen je s »ništar ne manje i to se može učiniti«. Izostavljeno je »na italiansku«. Dvoslov »li« zamijenjen je nizom »gli, igl, egl, ogl, ugl«. Primjer »dagli« izostavljen je, a dodan je primjer »čigl«. U zadnjoj rečenici riječ *onda* zamijenjena je riječju *tada*.
6. Odlomak nema izmjena.
7. Primjer »iftucchi« zamijenjen je primjerom »buducchi«. Primjer »chiacckov« zamijenjen je primjerom »chiaccko«. Primjer »scaran« izostavljen je. Ispred primjera »nafcla« izostavljeno je *ali*. Iza »nigda« dodano je »u ovieh riečieh«. Na kraju odlomka dodan je primjer »scavče«.
8. Riječ *potribe* zamijenjena je riječju *potrebe*. U drugoj rečenici iza »ovimi« dodano je »e ali«. Na kraju odlomka izostavljeno je »poyie«, a dodano je: »premda možemo na miesto ovega y slova staviti ovo slovo g prid i ali prid e, kako čine Latini«.

3.3. ZRCALO DUHOVNO (VENECIJA, 1621.)

Zrcalo duhovno napisao je na talijanskom Angelo Eli, na hrvatski je preveo Mavro Orbini, a knjigu je za tisak priredio Bartol Kašić. Prvo izdanje objavljeno je 1614. godine. U toj knjizi Kašićevi su uvodni dijelovi i pravopisno poglavlje *Nauk za dobro pisati slovinski i lasno pročtiti ovo libarce* na kraju knjige. Tekst pravopisne upute potpuno je jednak onomu iz knjige *Pjesni duhovne* (1617.). S obzirom na to da je riječ o drugom izdanju, vjerojatno su promjene na tekstu provedene već u prvom izdanju iz 1614. godine.

3.4. *NAUK KRSTJANSKI KRATAK* (RIM, 1633.)

Nakon tri knjige bez pravopisnih uputa (*Život s. Ignacija skraćeni*, 1624.; *Perivoj od djevstva*, 1628.; *Zrcalo nauka krstjanskoga*, 1631.), Kašić se opet odlučio na objavljivanje pravopisnih uputa – na početku svojega prijevoda knjige Roberta Bellarmina *Nauk krstjanski kratak* (1633.). To je izdanje Kašiću zacijelo bilo od velike važnosti jer ga je opremio lijepim uvodnim molitvama, predgovorom i potpuno novim pravopisnim uputama, ovaj put nazvanima *Štiocu za lašnje proštiti ovaka pisma*.

Nova pravopisna uputa započinje abecedom, no sada je način čitanja pojedinoga slova obilježen samo kod slova kod kojih može biti dvojbe o tome kako se čitaju u abecednom nizu: *ce, em, ya*. Odustao je od naziva *bukvica* i *babica*. Iza abecede odmah slijede pravopisne upute u 12 odlomaka. Te su upute složene jednostavnije i jasnije negoli je to bilo u prethodnim knjigama, s više primjera, pomažući se i primjerima iz latinskoga i talijanskoga jezika. Kašić se čak potrudio i ekspresivno dočarati kako pojedini glasovi zvuče, primjerice glas /č/ zvuči *oštro*, a /c/, /z/ i /s/ zvuče *tanko*. Za razliku od prethodnih uputa, u kojima je naznačio da se pojedini glasovi mogu pisati na dva načina, u ovoj pravopisnoj uputi svugdje je jednoznačan, istaknuvši na kraju da ta uputa služi tomu da se može pročitati kako on piše: »Ovi nauk ovdie upisah, neka sfak uzmože, naučivši ga, proštiti moja sfaka pisma, zapametivši jednom slova sfakoga posobito glasen'je, proštivši prvi list ovoga Nauka krstjanskoga« (Kašić 1633: 48).

4. Zaključak

Nakon što smo prikazali Kašićev početni stav prema pravopisu u njegovoj gramatici, prikazali smo njegov razvoj u pojedinim savjetima. Rezultat njegova dozrijevanja u razumijevanju pravopisa pronašli smo u posljednjem napatku 1633. godine, u kojem više ne govori kako treba pisati, nego kako on piše. Isti stav nalazimo i u predgovoru *Rituala rimskog* (1640.), gdje ponovno upućuje na svoju gramatiku, ističući da je u svim svojim knjigama uvijek pisao istim pravopisom, dodavši: »Uzaznao sam (hvala Gospodinu Bogu) da ih se svak nauči lasno pročitati, lipo i barzo bez potaknutja.« (Kašić 1640)

Izvori:

- Kašić, Bartol 1604. A. M. D. G. *Institutionum linguae Illyricae libri duo. Authore Bartholomaeo Cassio Curictensi Societatis Iesu. Editio prima. Romae, Apud Aloysium Zannetum. MDCII-II. Superiorum Permissu.*
- Kašić, Bartol 1613. *Nacin od meditationi, i molitvæ, Koyafe Cinij pametyù nascom. Pokupglien ù Kratko pò poctovanomu Očù Bartolomeu Kassichiu Bogdanicichiu Redovniku Bogoslovçu od Reda Drúxbæ Iefuffovæ. Prilagayufe za tim nikoye drughe stvari devote. V Rimu, Polak Bartolomea Zanetta. 1613. Pò Dopufctenyu od Starifcinnæ.*
- Kašić, Bartol 1617. *Piesni duhovne od pohvala Boxyieh sloxi dalmatinski Bartolomeo Kassicch Páxanin Redovnik Boggoslovvaç. V Rimu, Pri Bartolomeu Zannettu, 1617. Pò Dopufctenyu od Starifcinnæ.*
- Kašić, Bartol 1621. *Zarçalo duhovno od pocetka, i sfarhe xivota covieçanskoga Razdieglieno, i razreyeno ù Petnaes Razgovora, à ù ftoò, i pedefet dubbia, alliti Sumgna poglavitieh. Vcigne-nieh meyu mefctrom, i gnegoviem Vcenijkom. Istomaceno iz Yezikka Italianskoga ù Dubrovacki pò D. Mauru Orbinu Dubrovcaninu Opattu od S. Marie od Backe, od Reda Sfetoga Benedikta. Con privilegio. In Venetia, Presso Marco Ginami.*
- Kašić, Bartol 1633. *Nauk krstjanski kratak. Vrela i prinosi, 12 (1941), 45-68. [U transkripciji Vjekoslava Štefanića.]*
- Kašić, Bartol 1640. *Ritual rimski istomaccen slovinski po Bartolomeu Kassichiu Popu Bogoslovçu od Druxbæ Yesusovæ Penitençiru Apostolskomu. U Rimu, Iz Vtiestenicae Sfet. Skuppa od Razplodyenya S. Vierræ. 1640.*
- Kašić, Bartol 1990. *Bartol Kašić SI. Hrvatsko-talijanski rječnik s Konverzacijskim priručnikom. Prema rukopisu RKP 194 priredio Vladimir Horvat. Zagreb: Kršćanska sadašnjost – Zavod za jezik IFF*
- Kašić, Bartol 2006. *Autobiografija isusovca Bartola Kašića u prijevodu i izvorniku (1575. – 1625.) S latinskoga preveo Vladimir Horvat, D. I., Zagreb: Školska knjiga*
- Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527. Faksimilni pretisak s transliteracijom i pogovorom akademika Josipa Bratulića. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Školska knjiga*
- Vrančić, Faust 1595. *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum, Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmati[c]ae et Ungaricae. Venetiis, Apud Nicolaum Morettum. 1595.*

Literatura:

- AR = *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I-XXIII. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.-1976.*
- Bratulić, Josip 2007. *Hrvatske početnice do Narodnog preporoda. U knjizi: Prva hrvatskoglagoljska početnica 1527. Faksimilni pretisak s transliteracijom i pogovorom akade-*

- mika Josipa Bratulića. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Školska knjiga
- Držić, Marin 1930. *Djela Marina Držića*. Stari pisci hrvatski, 7. Drugo izdanje (sa dvije table). Za štampu priredio Milan Rešetar. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- Horvat, Vladimir 2004. *Bartol Kašić – otac hrvatskoga jezikoslovlja*. 2. dopunjeno izdanje. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu Hrvatski studiji
- Horvat, Vladimir 2002. Osnutak akademije hrvatskoga jezika u Rimskom kolegiju godine 1599. bio je službeni znanstveni početak hrvatskoga jezikoslovlja. *Bartol Kašić i Biblija. Zbornik radova s predstavljanja prvotiska Kašićeva hrvatskog prijevoda Sv. pisma u Pagu 30. ožujka 2001*. Pag: Matica hrvatska. Str. 79.-89.
- Jurić, Josip 1982. Ilirski kolegij u Loretu (1580.–1860.). *Vrela i prinosi*, 13 (1982), 23-60.
- Jurić, Josip; Mijo Korade 1982. Iz arhivske građe o Ilirskom kolegiju u Loretu. *Vrela i prinosi*, 13 (1982), 61.-105.
- Krasić, Stjepan 2004. *Pape i hrvatski književni jezik u XVII. stoljeću: Hrvatski među šest svjetskih jezika*. Zagreb – Čitluk: Matica hrvatska
- Katičić, Radoslav 1981. Gramatika Bartola Kašića. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 388 (1981), 5.-129.
- Maretić, Tomo 1889. *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima*. Zagreb: JAZU.
- Pintarić, Ana 1998. Antun Mandić i Uputjenje k' slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionica u Kraljestvu Slavonie 1779. *Uputjenje k' slavonskomu Pravopisanju za potrebu narodnih ucsionica u Kraljestvu Slavonie*. Ofen. Str. 63.-119.

SPELLING INSTRUCTIONS OF BARTOL KAŠIĆ

*Vladimir Horvat**

Summary

Kašić brought his conversational manual with him to the novitiate, to Rome. When General received the five-language dictionary from Vrančić, he forward it to Kašić to compose a Croatian-Italian dictionary on the basis of it. The Academy of Croatian language was also founded, and Kašić was the first teacher. Later in his works, Kašić added spelling instructions on how to read and write. The article shows these instructions in various publications.

Keywords: *Faust Vrančić, Bartol Kašić, spelling, orthography, instructions.*

* Prof. dr. sc. Vladimir Horvat, Faculty of Philosophy of the Society of Jesus in Zagreb, Jordanovac 110, 10000 Zagreb, Croatia, vhorvat9@gmail.com